

Hümayun'un Sürgün Hayatı

Humayun's Exile Life

Hami Demir*

Öz

Babürlü Devleti'nin kurucusu Babür'ün 1530 yılında ölümünün ardından en büyük oğlu olan Hümayun tahta geçti. Hümayun, tahta çıkışı ile birlikte çevresindeki güçlü dış rakipler ve Timurlu mirzaların yarattığı iç huzursuzluklar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Hümayun'un bu süreç içerisinde de en güçlü rakipleri, Afgan Şir Han ve kardeşi Kamran Mirza olmuştu. 1540 yılında Şir Han ile yapılan savaşta Hümayun, mağlup olmuş ve tahtını kaybetmişti. Tac ve tahtını kaybeden Hümayun, Kuzey Hindistan'da tutunmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştı. Ortaya çıkan bu durum üzerine Hümayun, İran'a giderek, Şah Tahmasb'a sığınmıştı. İran'da ortaya çıkan ittifak ile birlikte Hümayun, Kandahar ve Kabil'i ele geçirerek kardeşlerinin yarattığı tehlikeyi bertaraf etmeyi ve Hindistan'daki tahtını geri kazanmayı amaçlamıştı. Bu çalışmada Babürlü Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Hümayun'un, Hindistan'daki tahtını kaybettikten sonra yaşadığı sürgün hayatı ve Babürlü Devleti'nin yeniden tesisi için verdiği mücadele incelenmeye çalışılacaktır. Makalemizde Babürlü saray tarihçileri tarafından kaleme alınan ana kaynaklara başvurularak, Hümayun dönemi ile ilgili araştırma eserler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hümayun Şah, Şir Han, Mirza Kamran, Şah Tahmasb, Babürlülüler.

* YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Abstract

Babur, who founder of the Mughal Empire, died in 1530 and his greatest son Humayun was ascended the throne. Humayun had to deal with the strong external rivalries around him and the internal unrest created by Timurid Mirza's with ascend the throne. Hümayun's strongest opponents in this process were his brother and Afghan Sher Khan. In the war with Sher Khan in 1540, Humayun was defeated and lost the throne. Humayun, who had lost the crown and the throne, tried to hold on to North India, but could not succeed. As a consequence of that, Hümayun went to Iran and took refuge in Shah Tahmasb. Hümayun agreed with Shah Tahmasb in Iran and provided his support. Himayun's aim was to eliminate his brothers by obtaining Kandahar and Kabul, and to regain the kingdom of India. In this study, Humayun's will try to investigate the exile life after he lost the throne in India and its struggles for Mughal Empire's re-establishment. In this article, we have tried to investigate the research works related to the Hümayun period by referring to the main sources which have been wrote by the Mughal historians.

Key Words: Humayun Shah. Sher Shah Suri, Kamran Mirza, Shah Tahmasb, Mughals.

Giriş

Babürlü Devleti'nin kurucusu olan Babür, babası Ömer Şeyh Mirza'nın ani ölümü üzerine on iki yaşında Fergana hükümdarı olmuştu. O, ilk olarak Fergana bölgesinde akrabaları ile uğraşmış daha sonra ise Semerkand'ı ele geçirmek için mücadele vermişti. Muhammed Şiybani Han önderliğindeki Özbekler'e mağlup olarak Kabil'e çekilmiş ve bu şehri ele geçirmişti (1504). Semerkand'a hâkim olmak arzusundan vazgeçmeyen Babür, Şiybani Han'ın Şah İsmail'e mağlup olarak öldürülmesi üzerine harekete geçerek Safevilerden aldığı destekle Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmişti (1511). Ancak bu tarihten itibaren olaylar Babür'ün aleyhine gelişti ve Şii Safeviler ile yaptığı ittifakın bölge halkında tepkiye yol açması üzerine Özbekler ile savaş kaçınılmaz hale geldi. Semerkand'da tutunamayacağını anlayan Babür, Kabil'e geri çekilmişti. O, buradan hareketle Kandahar'ı fethetmiş ve Hindistan üzerine bir dizi seferler yapmış ve nihai Hindistan seferini 1525 yılında gerçekleştirmişti. Babür, 1398-1399 yıllarında Hindistan'ı istila eden Timur'un mirasçısı olarak bu topraklarda hak iddia ediyordu. Onun bu motivasyon ile harekete geçtiği Kuzey Hindistan Afgan Ludiler tarafından idare edilmekteydi ve Delhi tah-tında İbrahim Ludi oturuyordu.¹

Babür, Hindistan'da 21 Nisan 1526 tarihinde yapılan Panipat Savaşı'nda taktik üstünlüğü ve sahip olduğu ateşli silahlar vasıtasıyla Afgan İbrahim Ludi'yi mağlup etti. Bu savaş sonucunda Hindistan'da Afgan yönetimi yıkılmış ve Babürlü Devleti ortaya çıkmıştı.² Babür 16 Mart 1527 tarihinde ise Hindistan'da milli bir Hint devleti kurma amacı güden Mevar Racası Rana Sanga ile karşı karşıya gelmiş ve galip gelmeyi başarmıştı. Bu savaş neticesinde Hindistan'da Babür'e karşı koyabilecek bir lider kalmamıştı. Büyük mücadeleler sonunda Kuzey Hindistan'da bir Türk Devleti kuran Babür, bu yeni kurduğu devletin gelişimi ve imarı

1 Enver Konukçu, "Babür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 1994, IV. s./ p. 395-396.

2 Francis Robinson, *The Mughal Emperors*, London: Thames & Hudson Ltd, 2007, s./ p. 111.

için gereken zamanı bulamadan 1530 yılında hayata veda etti.³ Hindistan'da yeni bir devletin temellerini atan Babür ölmeden önce maiyetini huzuruna kabul ederek oğlu Hümayun'u veliyaht ilan etmişti. Onun bu tercihinde; Hümayun'un iyi muhakemesi, vilayet ele geçirmiş olması, iyi yönetim göstermesi, ülkeyi imar etmesi, halkının saadetini düşünmesi, adaletli olması ve her şeyden evvel ordu tarafından sevilmesi rol oynamıştı.⁴ Babür öldüğünde yaşayan dört oğlu ve üç kızı vardı. Erkek çocukları Hümayun, Askerî Mirza, Hindal Mirza ve Kamran Mirza idi. Kızları ise hepsi bir anneden olan Gülrenk, Gülçehre ve Gülbeden Begümler'di.⁵

6 Mart 1508'de Kabil'de doğan Hümayun'un annesi iyi tanınan bir aileden olan Mahım Begüm idi. O, iyi bir eğitim gördükten sonra 1517'de Kabil'e daha sonra ise Bedaşa'n'a vali olarak atanmıştı. Babür'ün Hindistan üzerine yaptığı fetihlere de katılan Hümayun, Ludiler'in mağlup edildiği Panipat Savaş'ında da önemli yararlılıklar göstermişti.⁶ Babür'ün en büyük oğlu olan Hümayun, 29 Aralık 1530'da tahta çıktı. Kendi adına hutbe okutturup, sikke kestirdi ve usul olduğu üzere herkesi yeniden yerlerine tayin etti. Kamran, Gazne, Kandahar ve Kabil'e; Hindal, Elver'e; Askerî, Sembel'e ve Hümayun'un büyük amcasının torunu olan Mirza Süleyman'da Bedaşa'n'a vali olarak görevlendirildi. Hümayun'un başına geçtiği bu yeni devlet, Kuzey Bihar, Pencap, Racput Eyaleti ve Delhi'yi kapsıyordu.⁷ Babürlü tahtına geçtiği sırada 22 yaşında olan bu genç padişah, babası Babür'ün askerî ve siyasi alanda ortaya koyduğu yetenek ve azimden uzak bir görüntü çizmekteydi. Bunun yanı sıra afyon kullanmakta ve eğlenceye düşkünlü-

3 Mübarek Galip, Hindistan'da Türk Hükümdarları, Sadettin Y. Gömeç (haz.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s./ p. 111-112.

4 Enver Konukçu, "Babürlüler; Hindistan'daki Temürlüler", Türkler Ansiklopedisi, 2002, VIII, s./ p. 750.

5 Ebü'l-Fazl el-Allami, *The Akbarnama of Abu-l Fazl*, Vol. I, , trans. H. Beveridge, Delhi: Ess Esss Publications, 1987, s./ p. 270.

6 Enver Konukçu, "Hümayun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 1998, XVIII, s./ p. 481.

7 Nagendra K. Singh, "Humayun", *Encyclopedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh*, 2001, II, s./ p. 600.

ğü sebebi ile devlet işlerini aksatmaktaydı. Hümayun'un ellerindeki Babürlü Devleti, 75 yıl bu coğrafyada saltanat sürmüş olan Afganlar'ın ve Timuroğulları arasında bitmek bilmeyen Mirza mücadeleler ile uğraşmak zorunda kalmıştır.⁸

Hümayun ilk mücadelesine Ludi Devleti'ni yeniden kurmak isteyen İbrahim Ludi'nin kardeşi Mahmut Ludi ve bazı Afgan beylerine karşı girişmiş ve başarılı olmuştu (1531).⁹ Bu sırada Afgan Sur kabilesine mensup olan Şir Han, Afganlar arasında bir lider olarak yükselmekteydi. O, Bihar'da Bahar Han'ın yanında bulunmuş ve buradan ayrılarak Ludileri yenen Babür'ün hizmetine girmişti. Daha sonra ise Şir Han, Bihar'a geri dönerek Bahar Han'ın oğlu Celal Han'a katılmıştı. O, bu bölgede yaşanan istikrarsız ortamdan faydalanarak Bihar ve çevresinde kontrolü sağlayan bir lider haline gelmişti.¹⁰ Şir Han ile Hümayun karşı karşıya gelmesi ise Çunar kurganı sebebi ile olmuştu. Hümayun Çunar kurganını kuşatmış ve bir anlaşma ile bu durum neticelenmişti. Yapılan anlaşmaya göre; Çunar kurganı Hümayun'un valisi olmak koşulu ile Şir Han'da kalır. Bu olaydan itibaren Afganlar'ın desteğini daha fazla hissetmeye başlayan Şir Han, Hümayun'u kuşkulandırmadan gücünü artırmaya çalışmıştır. Hümayun padişahlığının ilk yıllarında, doğu işleri ile meşgul olurken Kandahar ve Kabil şehirlerini elinde bulunduran Mirza Kamran, Lahor ve Pencap'ı da egemenlik sahasına dâhil etmişti (1532-1533).¹¹

Hümayun, Afgan tehdidini savuşturduktan sonra Malva ve Gücerat Devletleri'ni idaresi altına almaya çalışır. Bu amaç doğrultusunda, 1535 yılında Gücerat fethedilmiş ve Hümayun'un saltanatının en güçlü olduğu bu dönemde devlet ekonomik olarak

8 Yusuf H. Bayur, *Hindistan Tarihi: İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar* (1526), C. I, Ankara: T.T.K. Yay., 1946, s./ p. 34-35.

9 Gülbeden, *Hümayunname*, 2. Baskı, Abdürrap Yelgar (çev.), Ankara: T.T.K. Bas. , 1987, s./ p. 36.

10 Azmi Özcan, "Şir Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 2009, XXXIX, s./ p. 179.

11 Gülbeden, *Hümayunname*, 2. Baskı, Abdürrap Yelgar (çev.), Ankara: T.T.K. Bas. , 1987, s./ p. 37-39.

da rahat bir nefes almıştı. Ancak onun afyon ve eğlenceye düşkünlüğü, devlet işlerini aksatmasına ve yeni fethedilen yerlerin elden çıkmasına sebep olmuştu.¹² Malva, Gücerat, Bengal, Bihar, Doab, Delhi ve Pencap'ın yavaş yavaş elden çıkacağı bu süreçte, Hümayun'un devlet idaresinde yetersiz olması, ortaya çıkacak yıkımın habercisi gibiydi.¹³ Ayrıca Askeri ve Kamran ve Hindal'in, Hümayun'a karşı muhalefetleri ve taht mücadelesine kalkışmaları yeni sıkıntılar ortaya çıkarmış, padişah bu zorlu süreçte kardeşlerinden beklediği desteği görememiştir.¹⁴

Gücünü artırmaya devam eden Şir Han, 1538'de Bengal'in tamamını egemenliği altına almayı başarmıştı. Bu durum Hümayun ile Şir Han'ı tekrar karşı karşıya getiriyordu.¹⁵ Hümayun, 26 Haziran 1539'da Çavsa'da ve 17 Mayıs 1540'da Kanevç'de yapılan iki savaşta da Şir Han'a mağlup olmuş ve tahtını bırakarak Lahor'a kaçmak zorunda kalmıştı.¹⁶ Böylece Kuzey Hindistan'daki Türk hâkimiyeti 15 yıllığına Afganlar'a geçti. Bu döneme Babürlü tarihinde Fetret Devri de denilmektedir.¹⁷ Bu süre zarfında Hümayun'un faaliyetleri Babürlülüler'in Hindistan'da kalıcı olmak için verdikleri mücadelesinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Hümayun Sind'de

Şir Han liderliğinde kurulan Afgan Devleti, Babürlü Devleti'nin yıkıntıları üzerinde yükselirken tahtını kaybetmiş olan Hümayun, Hindistan'ı terk etmek zorunda kalacağı zorlu bir sürecin içerisine girmişti.¹⁸ Kavenç hezimetinden sonra Lahor'a gelen Hü-

12 Bayur, s./ p. 40-41.

13 Iswari Prasad, *The Life and Times of Humayun*, Calcutta: Orient Longman Ltd, 1955, s./ p. 373.

14 Konukçu, "Babür", s./p. 482.

15 Özcan, "Şir Şah", s./ p. 179.

16 Douglas E. Streusand, *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler ve Babürlülüler*, Bahar Fırat (çev.), İstanbul: Ufuk Yay., 2013, s./ p. 215.

17 Hale Ç. Yiğit, "XVI. Yüzyılda Kandahar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s./ p. 48.

18 Prasad, s./ p. 198.

mayun, üç kardeşi, hanedanın diğer üyeleri, ordunun kalıntıları ve kuzeye çekilmek isteyen iki yüz kadar aile ile burada toplanmıştı. Burada oluşturulan mecliste neler yapılması gerektiği görüşülmüştü. Lahor, Kamran'ın kontrol ettiği yerler arasındadır ve yıpranmamış ordusu ile güçlü bir konumdadır. O burada bir birlik oluşturma çabası içerisine girmişti.¹⁹ Lahor'daki görüşmelerde Hindal ve Yedigâr Mirzalar, Bakkar'a giderek burayı Şah Hüseyin Argun'un elinden almak ve onun kuvvetleri sayesinde Gücerat'a boyun eğdirmek düşüncesindeydiler. Kamran Mirza ise tek başına Kabil'e dönüp, tüm bu topluluğu dağıtmak niyetindeydi.²⁰

Şir Han'ın Lahor'u da tehdit etmesi üzerine Hümayun ve maiyetinde Bedaşan'a gitme fikri oluşmuştu. Bu fikre Kamran'ın karşı çıkması üzerine gidilebilecek tek yer olarak Sind kalmıştı. O, Sind'e doğru bir padişah gibi değil, bir sığıntı gibi hareket eder. Lahor'da toplananların büyük çoğunluğu ise Kamran ile birlikte Kabil'e gitmişti. Bu iki grubun batı ve kuzey yönüne hareket etmesi Babürlüler'in Hindistan düzlüğünden çıkarılması anlamına geliyordu.²¹ Bu geri çekiliş büyük bir telaş içerisinde yapıldı. O ve kardeşleri Şir Han tarafından sarılmış durumdaydılar. Hümayun'un danışmaları Lahor'dayken, padişahı ona karşı muhalefetin ana unsuru olan Mirza Kamran'ı ortadan kaldırmaya çağırıyorlardı. Ancak padişah, babasına bu konuda ettiği yemine sadıktı ve bu sebepten dolayı böyle bir girişimi reddetmişti.²²

Hümayun'un Lahor'dan çıkarak yöneldiği merkez olan Sind, Babürlüler'e bağlı olarak Argun hanedanı tarafından yönetiliyordu. Sind tahtında Şah Hüseyin Argun bulunuyordu. Ülkesinin elinden çıkacağı korkusu ile Hüseyin Argun, onun gelişinden hiç memnun olmamıştı. Onunla görüşmeyi reddettiği gibi birçok zorluk da çıkarır.²³ Sind'de o ilk olarak Sehvan Kalesi'ni almak için bir

19 Bayur, s./ p. 48.

20 Mirza H. Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, Osman Karatay (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2006, s./ p. 648-649.

21 Bayur, s./ p. 49.

22 Prasad, s./ p. 198.

23 Bayur, s./ p. 50.

mücadeleye girmiş fakat başarı sağlayamamıştı. Hububat fiyatlarının çok pahalı olması nedeni ile gerekli iaşenin sağlanamamasından dolayı da birçok asker firar etmişti. Bu siyasi çatışma ortamında Şah Hüseyin Argun bulunduğu Tatta'dan hareket ederek, Hümayun'a karşı mücadeleye girişmişti. Çaresiz kalan Hümayun, Bekker şehrine çekilmek zorunda kaldı, fakat burada bulunan Mirza Yadiğarı Nasır padişahı Bekker'e sokmadı. Hümayun'un daha önce onu ülkesine davet etmiş olan Marvar Racası Maldev'in ülkesine gitmekten başka çaresi kalmamıştı.²⁴ Bu sırada yeni tahta çıkmış olan Şir Han'ın askerleri onu yakalamaya çalışmaktaydılar. Bu sıkıntılı dönemde Hümayun kendisini Marvar'da bulmuştu. Hümayun'un buraya gelmesinin nedeni daha önce Marvar Racası Maldeo'nun, Padişah'a tahtını geri kazanması için 20.000 kişilik bir destek sözü veren bir mektup göndermesine dayanıyordu. Maldeo, bu sırada komşusu Bikaner krallığı ile mücadele halindeydi ve padişaha verdiği sözü tutmak için uygun bir ortam yoktu. Onun gücü ve destekçileri sürgün yılları içerisinde azalmaktaydı. Şir Han ise güçlenmeye devam ediyor ve Hümayun'un hareketlerini izliyordu. Şir Han Maldeo'ya bir elçi göndererek Hümayun'u yakalama çağrısında bulunmuş ve bunun karşılığında bazı yerleri Madeo'ya bırakmayı vaat etmişti. Hümayun, Marvar sınırına geldiğinde Şir Han'ın Maldev Racasına yaptığı teklifi öğrenmişti.²⁵ Hümayun ve kafilesi bu bölgeden hızlı bir şekilde hareket ederek, Ömer Kut racasına sığınır. Arkalarında Marvar ordusu bulunuyordu ve Hümayun'un maiyeti azalmıştı. Ayrıca, Padişah'ın bu insanlar üzerindeki gücü zayıflamıştı. Bu seyahatler esnasında maddi kayıplar da oldukça fazlaydı. Öyle ki, Hümayun, emrinde bulunan Turdi Bey'den borç para istemek zorunda kalmıştı. Turdi Bey'den alınan borç para onun, az sayıdaki kuvvetlerine dağıtılarak bir rahatlama sağlanmıştı.²⁶

24 Gülbeden, s./ p. 170-175.

25 Rima Hooja, *A History Of Rajasthan*, New Delhi : Rupa Co., 2009, s./ p. 522-524. ;Prasad, s./ p. 208.

26 Gülbeden, s./ p. 175-178.

Hümayun ve adamları günlerce açlık ve susuzluk çektikten sonra Ömer Kut'a varmışlardı (8 Ağustos 1542). Hümayun Ömer Kut'ta iyi kabul ve yardım görmüştür. Burada yedi hafta geçirdikten sonra, Ömer Kut racası düşmanı olan Hüseyin Argun'a karşı kullanılmak üzere 2000-3000 civarında asker vermişti. Etraflarında toplananlarla birlikte Hümayun'un kuvvetlerinin sayısı 10.000 bulmuştu. Hümayun'un ilk oğlu ve karısı Hamide Banu'nun ilk çocuğu olan Ekber de Ömer Kut'ta doğmuştu (14 Ekim 1542).²⁷

Ömerkut racasının desteği ile Argunlar'la çarpışan Hümayun, bu çarpışmalardan bir netice alamaz. Raca'da başarısızlık neticesinde ondan ayrılır. Bu sırada Şir Han, Multan'ı almış ve Sind boyuna yerleşmişti (1543).²⁸ Hümayun ise güç kaybetmeye devam ediyordu. Bu sancılı süreçte Padişah'ın yanında Tardi Han, Mirza Yedigâr, Veli Muhammed, Mirza Payende Muhammed, Nedim Köke, Ruşen Köke ve birkaç emir bulunuyordu. Bu sırada Padişahı sevindiren bir gelişme olur ve Bayram Han gelerek ona katılır.²⁹ Sağduyulu ve azimli bir adam olan Bayram Han, Hümayun'un en değerli danışmanı haline gelmişti.³⁰ Ayrıca, Hümayun tarafından Kandahar'a gönderilen Hildal'de burada kontrolü sağlamıştı. Bu durumdan rahatsız olan Kamran, Hindal'in üzerine yürüme-yi tasarlıyordu. Bu gelişmelerden haberdar olan Hümayun halası olan Hanzade Begüm'ün Kandahar'a giderek Hindal ve Kamran arasında bir çatışmanın yaşanmaması yönünde telkinde bulunmasını istemişti. Kamran, Kandahar'a gelerek hutbenin kendi adına okutulmasını ister fakat Hindal, Hümayun'dan yana tavır alarak bu isteğe rıza göstermemişti. Kamran dört ay kadar Kandahar'ı kuşatmış ve halkın bu siyasi çatışmadan sıkıntıya düşmesi neticesinde hutbe Kamran adına okutulmaya başlanmıştı. Kamran, Kandahar'ı Mirza Askerî'ye Gazne'yi de Mirza Hindal'a vermişti.³¹

27 Jouher, *Tezkereh Al Vakıat*, , trans. Charles Stewart, London: Printed for the Oriental Translation, 2009, s./ p. 41.

28 Bıyıkay, s./ p. 53.

29 Gülbeden, s./ p. 180.

30 Prasad, s./ p. 215.

31 Gülbeden, s./ p. 181-183.

Sind'de tutunamayan Hümayun, Kanvenç Savaşı'ndan yaklaşık üç yıl sonra Temmuz 1543'de Hindistan için tüm umutlarının kesmiş bir vaziyette kardeşi Kamran'ın hâkimiyet alanlarından biri olan Kandahar için yola çıkar. Hümayun'un maiyetinde bulunan tarihçi Cevher Padişah'ın Sihvan'a yönünde hareket ettiğini ve buradan da Mastung'a geldiğini yazar. Bayram Bey ve Tardi Bey'de Afganlar'ı ve Mirza Askerî'nin takipçilerini onların yanına çekmeyi umdukları Mastung'a gitmeyi tavsiye ediyorlardı. Hümayun çöllerin, çorak arazileri, sarp kayalar ve tepelerin oluşturduğu zorlu arazilerden geçmişti. Bu sırada Şah Hüseyin Argun, Kamran ve Askerî'ye Hümayun'un Kandahar yönüne hareket ettiğini bildirmişti. Bu haber üzerine, Kandahar'ı kardeşi Kamran'ın adına yönetmekte olan Askerî, Kamran'ın talimatı ile buranın savunmasını güçlendirmek için çalışma başlatmıştı.³² Hümayun, Kandahar yolu üzerindeki Şal Mestan'a yaklaştığı bir anda Mirza Askerî iki bin süvari ile Hümayun'un kafilesine yetişir ve bir kargaşa yaşanmıştı. Hümayun kardeşinin bu baskınından kaçmayı başarmış lakin Ekber ve birçok adamı Mirza Askerî'nin eline düşmüş ve Kandahar'a götürülmüştü.³³

Hümayun Sistan'da

Hümayun'un Kandahar'a giderken uğramış olduğu baskından sonra Kandahar'a gitme fikri ortadan kalkmıştı. Hümayun hacca gitmek amacı ile İran'a doğru hareket etme niyetindeydi. Onun bu kararı almasının altında yatan diğer bir neden de kaybettiği tah-tını geri almak için Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın desteğini kazanmaktı. Bu fikrin oluşmasında Bayram Bey'in tesiri önemlidir.³⁴ Bayram Han, geçmişte Babür ve Şah İsmail arasında kurulan ittifaka dayanarak, Hümayun'un da burada şansını denemesini istiyordu. Bayram Han, Hindistan'da Babür Devleti'nin yeniden tesisi için Babür-Safevi ittifakının aranmasının zaruri olduğunu

32 Sukumar Ray, *Humayun in Persia*, Kolkata : The Asiatic Society, 2002, s./ p. 1-2.

33 Gülbeden, s./ p. 185.

34 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 3.

öngörmüştü. Babür ve Şah İsmail arasındaki eski ittifaktan doğan İran ile iyi ilişkilerin yanı sıra Bayram Han'da Şii inancına mensuptu. Bayram Han'ın bu özel durumu da kurulacak ilişkileri daha pozitif bir yapıya dönüştüreceğini düşünüyordu.³⁵

Hümayun İran'a sığınmak için hareket ederken Kamran, Kandahar, Kabil, Gazne, Bedahşan ve Kulab'a hâkim durumdaydı. Askerî, Karman ile birlikte hareket ediyor, Mirza Hindal ise Kabil'de bir mahkûm gibiydi. Kuzey Hindistan, Afganlar'ın hâkimiyetine girmiş ve Şir Han Delhi'deki gücünü sağlamlaştırmak ile meşguldü. Hümayun'un destek bulmayı umduğu Sind ve Multan ona karşı düşmanlığının yeterince ispatlamış olan Şah Hüseyin Argun'un elindeydi.³⁶

Hümayun acele ile Mastung'dan ayrılmış ve adamlarının büyük bölümü de geride kalmıştı. Ayrıca, birçok destekçisi de onu bu umutsuz durumda terk etmişti. Ortaya çıkan bu durum onun prestijini büyük oranda yıpratmıştır. Hümayun'un sürgün hayatına başladığı sırada onunla birlikte bulunan adamlarının sayısını tespit etme açısından kaynakların verdikleri bilgiler oldukça çelişkilidir. Bu sayı en düşük olarak 22 kişi, en fazla ise 500 olarak verilmektedir. Gülbeden'in *Hümayunnamme*'sinde bu sayı 30 kişi olarak görülmektedir. Birçok zorluğun ardından Hümayun, Hilmend'de, Hacı Baba kalesine ulaşır ve burada Mirza Askerî'nin yanından kaçarak gelen Hoca Celaleddin Mahmut ona katılır. Hoca Celaleddin Padişah'a çadırlar, atlar, katırlar ve onun seyahatinde gerekli olabilecek malzemeleri sunmuştu. Hümayun İran'a gitmeden önce yapacağı bu seyahatin ve Şah ile görüşme niyetinin ona bildirilmesinin gerekli olduğunu düşünmekteydi. Şah'ın kontrolündeki bölgeye girmeden önce onun iznini almak istiyordu. Bu sebeple Hümayun, Şah Tahmasb'a Gernsir'den Kulu Bey vasıtasıyla 29 Aralık 1543'te bir mektup göndermişti. Bu mektubun yazılmasını tavsiye eden kişi Bayram Han'dı. Şah'ın

35 Sukumar Ray, *Bairam Khan*, Karachi: University of Karachi Institute of Central and West Asian Studies, 1992, s./ p. 70.

36 Prasad, s./ p. 220.

cevabı gelene kadar Padişah Germisir'de bekler. Bu sırada Mirza Askerî'nin Kandahar'dan bir kuvvet ile birlikte üzerine doğru gelmekte olduğu bilgisini almıştı. Buradan ayrılan Hümayun, Mirza Askerî'nin kontrolü dışında bulunan Sistan'a girmişti. Sistan'da ona, Hacı Muhammed Köke ve Askerî'den kaçan birkaç bey katılmıştı. Hümayun, Tahmasb'a yazdığı mektubun cevabı henüz gelmemiş olmamasına rağmen mecburi bir durumda onun kontrolündeki bölgeye girmiş bulunuyordu.³⁷ Onun, 1544'te İran sınırlarından içeri girmesi, gelecek için önemli bir diplomatik periyodu ortaya çıkarıyordu.³⁸

Safevilerin Sistan Valisi Ahmed Sultan Şamlu, Hümayun'u karşılamak üzere bazı devlet adamlarını göndermişti. Sultan Şamlu, onu kendi evinde misafir etmiş ve eşi Hamide Banu Begüm ile ilgilenilmesi için emir vermişti. Hümayun'un Sistan'a varmasından hemen sonra Sultan Şamlu, bu durumu Şah'ın oğlu ve Horasan'ın genel valisi olan Sultan Mahmud Mirza'ya bildirmişti. Bu sırada Hümayun'un habercisi Kulu Bey de onun Şah ile görüşmek isteğini ihtiva eden mesajını teslim eder. Hümayun'un ülkesine sığındığı haberini alan Şah Tahmasb da durumdan çok memnun olur ve Kazvin'de üç gün boyunca davullar çalınması emri verir. Babürlü hükümdarının, Safevi topraklarına iltica etmesinden ve yardım talebinden büyük bir zevk duymuştu. Tahmasb, Hümayun'un talebiyle ilgili yazdığı fermanında açıkça bu hadiseyi bir propandada aracı olarak görüyordu. Hümayun'un mektubuna kibar ve nazik bir dille cevap veren Tahmasb, onu misafir etmekten büyük bir haz duyacağını ifade etmişti. Tahmasb, ayrıca Hümayun'un kabul edilmesi ile alakalı gerekli düzenlemelerin yapılması için Muhammed Han'a bir mektup göndermişti.³⁹ Şah Tahmasb gönderdiği mektubunda Hümayun'a "Muhibban-ı Haydar-ı Kerrar" diye hitap ediyordu. Hümayun'un kendisine sığınmasını Allah'ın bir

37 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 3-7. ; Jouher, s./ p. 76-79.

38 Colin P Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran*, London: İ.B. Tauris, s./ p. 91.

39 Riazul İslam, *İndo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire And Iran*, Tahran: Ripon Printing Press, 1970, s./ p. 26-27.

hediyesi olarak değerlendiren Tahmasb, Şiilik'in Hindistan'da yayılması için de bir fırsat yakaladığı düşüncesindeydi. Hâlihazırda Osmanlı Devleti ile mücadele devam ederken doğuda Sünni olan Özbekler ve Afganlara karşı da yeni bir müttefik kazanmıştı.⁴⁰

Sistan'dan hareket ederek Horasan için yola çıkan Hümayun, vilayetin merkezi olan Herat'a ulaşır. Burası Şah Tahmasb'ın oğlu Muhammed Han'ın idaresi altındaydı. Muhammed Han Herat'ta onu konukseverlik ile karşılamıştı. Hümayun yaklaşık olarak burada bir ay kadar kalmıştı.⁴¹ O, buradaki zamanını Hüseyin Baykara'nın yaptırmış olduğu görkemli yapıları ve bahçeleri gezerek harcamıştı.⁴² Hümayun, Herat'ta iken Tahmasb'dan onun Meşhed'e hareket etmesi yönünde bir mektup alır. Bunun üzerine harekete geçen Hümayun, Şahkulu Sultan idaresindeki Meşhed'e varır. O, Meşhed'de İmam Ali ibn Musa al-Rıza'nın türbesini ziyaret eder. Hümayun bu ziyaretleri yaparken Tahmasb'dan Kazvin'e ve oradan da otağına gelmesini isteyen bir mektup daha alır. Hümayun, Kazvin istikametinde yol alırken Dars Kalesi'ne ulaştığı sıralarda Tahmasb'dan Bayram Han'ın onun temsilcisi olarak gönderilmesinin istendiği bir mektup gelir. Bu istek üzerine Bayram Han, birkaç adam ile birlikte Kazvin'e önden gider.⁴³

Şah Tahmasb'ın Bayram Han'ın önden gelmesine ilişkin talebi aslında bir diplomatik adımdı. Bayram Han'ın Hümayun'dan ayrı olarak Tahmasb'ın huzuruna gelmesi, Hümayun'un Şah'a muhtaç bir durumda olduğunun vurgulanması anlamına geliyordu. Tahmasb, Bayram Han ile görüşmesinde ondan saçlarını kesmesini ve tac takmasını istemişti. Bayram Han, Hümayun'un izni olmadan bu talebi yerine getiremeyeceğini dile getirmiş, bu durum Şah'ın öfkelenmesine sebep olmuştu. Bayram Han'ın Şii mezhebine mensup olmasına rağmen Şah'ın bu talebini reddetmesi, Hümayun'a

40 Cihan Oruç ve Mehmet Dağlar, "Tahmasb-Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, VI, 3 (2016), s./ p. 666-667.

41 Jouher, s./ p. 86.

42 Gülbeden, s./ p. 188.

43 Jouher, s./ p. 86-90.

olan bağıllığını gösteriyor ve Şah'ın rahatsız edici diplomatik tutumuna bir cevap niteliği taşıyordu.⁴⁴

Hümayun Safevi Sarayında

Hümayun, İran'ın merkezi Kazvin'e geldiği zaman onu, Hoca Abdul Gani ile şehrin önde gelen isimleri ve halk karşılamıştı (Ağustos 1544). Hümayun, Kazvin'de üç gün kaldıktan sonra Şah'ın otağına hareket etmişti. Şah Tahmasb, Hümayun için yapılacak olan karşılama törenini organize etmiş durumda idi. Bu tören, Safevi sarayında önemli bir yere sahipti. Hümayun, şehzadeler Sultan Haydar Mirza, Sultan Mustafa Mirza ve Sultan Murad Mirza ile Şah'ın kardeşleri olan Sam Mirza ve Behram Mirza tarafından karşılanmıştı. Behram Mirza, bu törende Padişah'a bir kaftan ve Gezalah isimli bir at hediye etmişti. O, bu hediyeleri kabul etmiş fakat mezhepsel bir simge olan Safevi tacını giymeyi reddetmişti.⁴⁵

Hümayun'un en önemli beyi ve akıl hocası olan Bayram Han, İran'da akrabaları olan Karakoyunlu Türkler'i ile görüşmüş ve atalarından kalmış olan evi ziyaret etmişti. Tahmasb, Bayram Han'ı kendi hizmetinde tutmak niyetindeydi. Eskiden onun ataları olan Kara Yusuf ve Mirza Cihan Şah'a ait olan Diyarbakır ve Azerbaycan'ın yönetimini kendisine teklif etmişti. Ancak Bayram Han, Hümayun'un onun desteğine en çok ihtiyaç duyduğu bu kritik zamanda onu terk etmek istememişti. Onun sürgün hayatının sıkıntılı dönemlerinde, Bayram Han değerli bir yol gösterici olmuştur.⁴⁶

Şah Tahmsab başlarda Hümayun'u çok iyi karşılasa da zamanla araya bazı kuşkular girmişti. Bu kuşkular bazı gelişmeler ve Hümayun'a karşı oluşan olumsuz fikirler üzerine şekillenmişti. Hümayun'un Safevi sarayına ulaşmasından bir süre sonra Kamran'ın takipçileri olan ancak muhalif bir tutum almış Ruşen Köke, Hoca Gazi ve Sultan Muhammed İran'a gelerek Şah ile görüşür. Bu görüşmede beyler Şah'a Hümayun'un yeteneksizliği

44 Oruç ve Dağlar, "Tahmasb-Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü", s./ p. 667.

45 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 22-24.

46 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 40.

sebebi ile kardeşleri tarafından terk edildiğini ve Şah'ın onlara gerekli askerî desteği sağlaması durumunda Kandahar'ı ona teslim etmek üzere ele geçirebileceklerini söylerler.⁴⁷ Hümayun'un aleyhinde bir başka gelişme de, Türkmen ve Safevi idareciler eğer Hümayun'a destek verilirse Şah İsmail'den yardım alan ve Özbekler'e karşı mücadelesinde ona eşlik eden Necmi Bey ve on iki bin askerin katline sebep olan babası Babür Şah gibi ihanet edeceğinden kaygılandıklarını bildirmeleriydi. Hümayun'un İran'da bulunduğu sırada Kamran'ın da onun aleyhinde Şah'a gizli bir mektup göndermesi de bir başka olumsuz hadiseydi. Bu olayların dışında, iki lider arasındaki görüş ayrılıklarının ana kaynağı Şii ve Sünniler arasındaki dini ve politik farklılıklar olarak görülmekteydi. Ayrıca Safevi ve Çağatay hanedanları arasındaki geleneksel rekabet de arka planda yer alıyordu. Şah Tahmasb, Hümayun'a Şii mezhebini kabul etmesi durumunda ona gerekli desteği sağlayacağını bildirir. Hümayun bu teklife cevap olarak inancına bağlı olduğunu ve bir iktidar arzusunun olmadığını sadece Mekke'ye gitmesine izin vermesini istediğini dile getirir.⁴⁸ Acem ve Avrupa tarihçileri bu görüşmenin Hümayun üzerinde bıraktığı tesiri Şiiliği kendi rızası ile kabul etti diyecek kadar mübalağalı bir tarzda tasvir ederler. Babürlü ve Hint tarihçilerinin bu ittifak ile ilgili iddiaları daha makul görünmektedir. Çünkü onlar ebedi bir işbirliğinden bahsediyorlardı.⁴⁹ Hümayun'un Şii mezhebini kabul edip etmediği tartışılmıştır. Hümayun, Tahmasb'a yazdığı mektuplarda Şii inancına ve imamlarına olan saygısını vurgulamıştı. Bunu Şah Tahmasb'ı memnun etmek için yaptığı açıktır. Tarihçi Cevher, Hümayun'un, Şah Tahmasb'ın huzurunda Şii mezhebini kabul ettiğini söyler. Bu durumu Abu'l Fazl, Nizâmeddin Ahmed ve Hindistan tarihçileri görmezden gelmektedirler. Gülbeden *Hümayunname*'sinde Tahmasb'ın, Hümayun'a Hindistan'da onun sahip olduğu topraklarda Şii inancını güçlendirir ve korursa eğer

47 Jouher, s./ p. 100.

48 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 27.29.

49 Oktay Kaan, "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümayun Şah", *Transkripsiyon: Bilal Koç, Tarih Okulu Dergisi*, 12 (2012), s./ p. 228.

gerekli desteği sağlayacağını söylediğini yazmıştır. Hümayun Meşhed'deyken İmam Rıza'nın mezarını iki kez ziyaret etmiş ve İran'da önemli Şii türbelerini de gezmişti. Hümayun'un Şiiliğe olan yakınlığı diplomatik oyunda bir hamleydi.⁵⁰

Tahmasb'ın kız kardeşi olan Sultan Begüm'ün ve Bayram Han'ın çabaları ile Tahmasb ile Hümayun'un arasındaki görüşmelerde tekrar olumlu bir hava sağlanmıştı. Hümayun ile Tahmasb arasında bir anlaşma yapılmıştı. Yapılan anlaşmaya göre Hümayun, Şah'ın kuvvetleri ile birlikte ele geçirdiği yerlerde Şiilik'in yayılması ve 12 imam adına hutbe okutulmasını kabul etmişti.⁵¹ Hümayun Şii mezhebinin esaslarının kendisine yazı ile verilmesini ister ve Şii imamlarının adlarının İran'da adet olunduğu gibi hutbeye girmesini kabul eder. Bu gelişmeler üzerine Tahmasb, Hümayun'u Kandahar'a yollamaya karar vermiş, ona bu sefer için Şehzade Murad'ın ve Atabey'i Budak Han komutasındaki 10.000 süvariden oluşan bir destek sağlamıştı. Anlaşıldığı üzere Kandahar alınca orası Şehzade Murad'a bırakılacak ve Hümayun Kabil ve diğer yerleri kendisi için zapt edecekti.⁵² Ayrıca Tahmasb anlaşma kapsamında oğlu Sultan Muhammed Mirza'ya Horasan ordusundan gerekli yardımın gönderilmesi konusunda bir talimat vermişti. Şah bu askerî desteğin yanında, Hümayun'a 3.000 tuman, süslü kuşaklar, eyerler, Arap atları, devler, Gürcü ve Çerkezlerden oluşan köleler, hizmetçiler, çadırlar ve kumaşlardan oluşan çeşitli malları da onun hizmetine vermişti.⁵³

Kandahar ve Kabil'in Fethi

Kandahar Kalesi güneyden Kabil, batıdan Hindistan yolunu koruyan bir kaleydi. Bu özelliği ile Orta Asya ve İran'dan gelebilecek olan istilacı hareketler için bir set niteliğindedeydi. Hümayun Kandahar'ın bu stratejik öneminin farkındaydı. Hindistan'daki tahtını geri kazanmak için yapacağı askerî hareketlerde temel bir

50 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 35-40.

51 Oruç ve Dağlar, "Tahmasb-Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü", s./ p. 668.

52 Gülbeden, s./ p. 94.

53 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 41.

dayanak noktası olarak Kandahar'ın ele geçirilmesinin gerekliliğini biliyordu. Hümayun'un emri ile kuşatılan Kandahar'da güçlü bir askerî kuvvet mevcuttu ve bu sebepten kuşatma uzamıştı. Üç aylık bir zaman dilimi boyunca sürekli çarpışmalar oldu ve iki taraftan da kayıplar yaşandı. Bayram Han, Kamran ve Mirza Askerî ile uzlaşılmasını düşünüyordu. Bu sebeple Hümayun'un elçisi olarak Kabil'e gitmiştir. Kabil'e Bayram Han ile giden Hanzade Begüm'ün çabalarına rağmen Kamran anlaşmaya yanaşmadı ve savaşa devam etti. Safevi askerleri bu kuşatmadan dolayı yorgun düşmüş ve İran'a dönmeyi düşünmekteydiler. Kamran'ın Askerî'ye yardıma geldiğinin söylentisiyle birlikte bu askerler başarı elde edeceklerine inançlarını yitirmeye başlamışlardı; ancak Kamran yardıma gelmemişti. Mirza Kamran'ın yanında yer alan Uluğ Mirza, Muhammed Sultan Mirza, Hasan Han, Mir Berke, Fazıl Bey, Kasım Hüseyin Sultan ve diğer bazı beyler ondan ayrılarak Hümayun'a katılmışlardı. Kandahar'da Mirza Askerî'nin kuvvetlerinin de umutsuzluk içerisine girmesi birçoğunun kaçmaya başlamasına neden olmuş ve Askerî barış teklif emek zorunda kalmıştı. Yaklaşık beş ay kadar kuşatılan kale 3 Eylül 1545'te teslim olmuştu. Kandahar şehri Tahmasb ile yapılan anlaşmaya uygun olarak 7 Eylül 1545'te Şehzade Murad'a verilmişti. Şehrin hazineleri Hümayun'un iyi niyetinin bir göstergesi olarak Tahmasb'a gönderildi. Kandahar'ın fethinden sonra, Safevi askerlerinin bir kısmı Hümayun'un izni olmadan ve Şah'ın Kabil ve Gazne'nin de ele geçirilmesi için verdiği emre rağmen ülkelerine dönmek üzere şehirden ayrıldılar. Uluğ Mirza bu durumu Kandahar'ı Budak Han'dan almak için uygun bir fırsat olarak gördü. Hümayun da bu fikre sıcak bakıyordu.⁵⁴ Kandahar'ın durumu ile ilgili olarak ortaya çıkan bu durumu Hümayun açısından bazı haklı sebepler de içeriyordu. Şehre hâkim olan Safevi kuvvetleri, Hümayun'un birliklerinin Kandahar dışarısında bulunan askerî kamplarının tüm kaynaklarını kesmeye çalışmışlar ve Hümayun'un birliklerinin şehre girişini yasaklamışlardı.⁵⁵ Şah Tahmsab'ın oğlu Şehzade

54 Ray, *Humayun in Persia*, s./ p. 51-54.

55 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 90.

Murad'ın ölümünün ardından Hümayun'un kumandanları Şah'ın askerlerinin şehirden çıkarılmasının gerektiğini düşünüyorlardı.⁵⁶ Hümayun, Kandahar'da çok az bir kuvvet ile kalmış olan Budak Han'dan almıştı. Kandahar Safevilerden alındıktan sonra burası Bayram Han'a, Kalat şehri Kasım Hüseyin Han Şeybani'ye ve Zemindevar Mira Uluğ'a verilmişti.⁵⁷

Kandahar'ın ele geçirilmesi ile birlikte burası Hümayun'un gelecekte girişeceği mücadelelerde güvenli bir dayanak noktası olmuştu. Burası surlara sahip bir şehir olmanın yanında bölgenin en önemli kalelerinden biriydi. Padişah böylece bölgenin topraklarını önemli ölçüde elinde tutmaktaydı. Bölgede düşük miktarda vergi veren ve yarı göçebe halde yaşayan Beluci kabileleri çoğunluğu oluşturmaktaydı. Arazinin büyük bir bölümü verim açısından kalitesizdi. Bu durumun yanında kazanılan bu topraklar, Hümayun'a manevi bir güç kazandırmış ve bölge halkının gözünde yeniden bir padişah olarak görülmeye başlanmıştı. Hümayun Bayram Han'ın sorumluluğuna bıraktığı Kandahar'dan ayrılarak Kabil üzerine hareketlenmişti. Hümayun'un eşi Hamide Banu Begüm'de Kandahar'da kalanlar arasındadır. Bu sefer öncesinde Hümayun kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla bölgedeki tüccarlardan Hindistan'ın fethi gerçekleştiği zaman ücretlerini ödemek üzere savaş atları da satın almıştı.⁵⁸

Kandahar'daki durumunu güçlendiren Hümayun, Kabil'i ele geçirmek üzere sefere çıkmıştı. Ordu, Kabil şehrine yaklaşırken kaleyi güçlendirmekle Kamran, düşmanı karşılamak üzere Kasım Barlas'ı göndermişti. Ancak Kamran'ın ordusunda yaşanan firarlar ciddi bir hal almış ve bu durumun ortaya çıkardığı umutsuz hal üzerine o çareyi Gazne'ye kaçmakta bulmuştu. Kabil şehri Hümayun tarafından herhangi bir çarpışma olmadan ele geçirilir.⁵⁹ 17 Kasım 1545'te Kabil'e giren Hümayun, burada oğlu Celâleddin

56 Bayazid Bayat, "Tarikh-i Humayun", *Three Memoirs of Homayun*, trans. Wheeler M. Thackston, California: Mazda Publishers, 2009, s./ p. 18.

57 Bayat, s./ p. 18.

58 Prasad, s./ p. 245.

59 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 95.

Muhammed Ekber'e de kavuşmuştu. Ayrıca, Hümayun'un kızları ve eşleri de buranın ele geçirilmesi ile kurtarılmıştı. Kabil'de Ekber'in sünnet töreni için kutlama yapılmasına karar verilmiş ve Kandahar'da bulunan Hümayun'un ailesi de bu sebeple buraya getirilmişti.⁶⁰

Hümayun'un Kandahar'dan ayrılışının ardından, Kamran'dan kaçan Yedigâr Nasır Mirza Kandahar'a gelmişti. Hümayun Yedigâr Nasır Mirza'yı ve Mirza Uluğ'u Zemindavar'da karışıklık ortaya çıkaran Kamran'a karşı hareket etmesi için görevlendirmişti. Bu mirzaların üzerine gelmesi ile Kamran kaçarak Sind'e giderek, Şah Hüseyin Argun'a sığınmıştı. Hümayun Kabil'i ele geçirdikten sonra kendisine biat etmeyen Bedaşan hâkimi Mirza Süleyman üzerine Mart 1546'da sefere çıkmıştı. Bu sefere Askerî'yi de beraberinde götürerek Hümayun, muhalif tavırlar gösteren Mirza Yedigâr Nasır'ı idam ettirir.⁶¹ Mirza Süleyman yirmi bin civarında bir kuvvet toplamıştı. Hümayun'un kuvvetleri ise beş altı bin civarındaydı. Hacı Muhammed Sultan ve diğer emirlerin de katılımı ile bu sayı artmıştır. Hümayun kısa bir süre içinde Mirza Süleyman'ın ordusu bozguna uğratmayı başarmıştı. Mirza Süleyman ve birkaç adamı kaçmayı başarırken Süleyman'a bağlı olan Mirza Bey Barlas ve birkaç Kazak beyi Hümayun'a gelerek bağışlanma talep etmişler ve bu arzularına ulaşmışlardı. Bu mücadele neticesinde Süleyman'ın ordusunda bulunan atları ve savaşçıları onun hizmetine girmiş oluyordu.⁶² Bu sırada Kamran, onun yokluğundan faydalanarak Kabil şehrini bir kez daha ele geçirmişti. Şehirde bulunan Hümayun'un hanımları ve Ekber de ele geçmişti. Bedaşan'ı Mirza Hindal'a veren Hümayun Kabil'e doğru ilerlemişti.⁶³

Kabil'i ele geçiren Kamran, burada kontrol sağlamış ve bir korku rejimi oluşturmuştu. Hümayun'un destekçilerinin birçoğu Kam-

60 Bayat, s./ p. 23.

61 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 96-96.

62 Bayat, s./ p. 26-29.

63 Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-tawarikh*, c.I, , trans. G. S. A. Ranking, Delhi: Renaissance Publishing House, 1986, s./ p. 580.

ran tarafından idam edilmişti. Bu gelişme üzerine o, Kamran sorununu halletmek ve iki cephede birden mücadele etmemek adına Mirza Süleyman'ı affetmişti. Hümayun Kabil'e acele ile döner ve ilk olarak onu karşılayan Kamran'ın öncü birlikleri ile mücadele eder. Hümayun'un dönüşü üzerine Kabil'de tutunamayacağını anlayan Kamran şehirden kaçmak zorunda kalmıştı. Bedahaşan istikametine doğru ilerleyen Kamran, burada Mirza Süleyman'ın desteğinin kazanmaya çalışmış, fakat bu çabası sonuçsuz kalmıştı. Kamran buradan Belh hâkimi Pir Muhammed Han'ın desteğini kazanmak arzusu ile yola koyulmuştu.⁶⁴ Mirza Kamran, Belh yönünde sıkıştırılmış ve vilayetin hâkimi olan Pir Muhammed Han da Timur soyunun bu kavgasına karşımaya hazır bir tutum içerisindeydi. Özbekler Hümayun'un geçmişte Bedahaşan'daki faaliyetleri nedeni ile rahatsızdı. Onlar, Hümayun'un kendilerine karşı askerî bir harekât tasarlayan Süleyman ile yeni bir ittifak içerisine girmesinden korkuyorlardı. Pir Muhammed, Kamran'ı büyük bir nezaket ile karşılar ve hızlı bir şekilde ona askerî bir kuvvet vererek güç sağlamıştı. Kamran'ın Özbekler ile müttefik olduğu haberi Hümayun'a ulaştığında, o Hindal ve Karaca Han'ı, Mirza Süleyman ve Bedahaşan kuvvetleri ile birlikte hareket etmek üzere görevlendirmişti. Kamran'ın idaresindeki Özbek kuvvetlerine karşı bu müttefik kuvvetler pek fazla başarı sağlayamamıştı.⁶⁵

Belh'te istediği ittifakı sağlayan Kamran, Bedahaşan bölgesinin geniş bir alanını ele geçirmeyi başarmış ve Talikan'a doğru ilerlemişti. Bu sırada Karaca Han, Hümayun'a karşı bir isyan girişiminde bulunmuştu. 12 Haziran 1548'de Kabil'den ayrılan Hümayun Talikan üzerine yürümüşü. Ağustos ayının başında Kamran ile Hindal'ın kuvvetleri arasında bir çatışma meydana gelmiş ve Mirza Hindal yenilmişti. Hümayun'un yaklaşması üzerine Kamran, Talikan Kalesi'ne geri çekilmek zorunda kalır. Özbekler'den beklediği desteği alamayan Kamran yenilmiş ve 17 Ağustos 1548'de teslim olmak zorunda kalmıştı. Hümayun'un huzuruna gelen Kamran aff diler. Hümayun Kamran'ı affetmiş ve ona Kulab'ı caygir olarak

64 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 96-97

65 Prasad, s./ p. 269.

ona vermişti. Kardeşini mağlup eden Hümayun, bu zaferin duyurulması için Bayram Han'ı da Kandahar'a göndermişti.⁶⁶

Mirza Kamran ve Özbekler İle Mücadele

Hümayun'un yeni hedefi Kamran'ın son isyanında ona yardım eden ve Amuderya'nın güneyine uzanan Belh'in Özbek yönetimi idi. Bu şehre ve verimli bir vadiye sahip olmak birçok ganimet sağlayacak ve kuzey sınır bölgesinin güvenliğinin garanti altına alınacaktı. Hümayun Kabil'den çıkararak seçilmiş askerleri ile birlikte kuzeye ilerlemişti.⁶⁷ Belh'e karşı bir harekât girişimi Kamran'a destek veren Pir Muhammed Han'a bir cevap niteliğindedeydi. Belh geniş bir alanı kapsıyor ve verimli bir araziye sahipti. Hümayun Şah Özbekler üzerine yapacağı bir sefer ile hem düşmanlarına karşı etkili bir cevap vereceğini hem de onlar üzerinde büyük bir etki yapacağını düşünüyordu.⁶⁸ O, baharın başlamasıyla birlikte Belh seferine çıkmayı düşünüyordu. Gölab'ta bulunan Askerî ve Kamran'a, Kişm'deki Mirza Süleyman ve Mirza İbrahim'e ve Kunduz'daki Mirza Hindal'e, Hümayun'a Narin'de katılmaları için haber gönderilmişti.⁶⁹ Şubat 1549'da Hümayun, bu sefer için harekete geçmişti. Mezar-ı Şerif yakınında bir karşılama yaşanır ve Hümayun, Pir Muhammed Han'ı mağlup etmeyi başarmıştı.⁷⁰ Bu sırada fırsattan istifade etmek isteyen Kamran Kabil'i tekrar ele geçirmek için harekete geçmişti. Hümayun'un savaş konseyi bu durumu görüşerek geri dönülmesi konusunda fikir beyan etti. Geri çekilme başlamıştı ve orduda kargaşa hâkimdi. Kabil'de aileleri olan askerler küçük gruplar halinde ordudan ayrılarak evlerine dönüyorlardı.⁷¹ Kamran, Hümayun'un geri döndüğünü duyduğu zaman Gölab'dan hareket ederek Mirza Süleyman üzerine yürümüştü. Talikan ve Kale-i Zafer'i alan Kamran, Hindal'a

66 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 97.

67 Michel Prawdin, *The Builders of The Mogol Empire*, London: George Allen & Unwin Ltd, 1963, s./ p. 111.

68 Prasad, s./ p. 283.

69 Bayat, s./ p. 45.

70 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 97.

71 Prawdin, s./ p. 111-112.

saldırır; fakat Hindal ve Süleyman'ın karşı koyması üzerine Hazara bölgesinin içlerine çekilmek zorunda kalmıştı. Mücadelenin ilerleyen safhalarında Hümayun, Kamran tarafından Kıpçak geçidinde pusuya düşürülmüş ve çıkan savaşta pek çok askerini kaybetmişti Bu bozgun esnasında kendisi de yaralanmıştı.⁷²

Kıpçak savaşının ardından Kamran, Kabil'i kuşatmak üzere hareketlenmişti. O, Kabil'e geldiğinde Kasım Barlas şehri ona teslim etmeyi reddetmiş, ancak birkaç gün sonra şehri teslim etmek zorunda kalmıştı. Kamran, Hindikuş'a giden bütün ulaşım güzergâhlarını üzerindeki ulaşımı engellemek istiyordu.⁷³ Kamran, Kabil'de destekçilerine topraklar dağıtmış ve Askerî'yi Celalabad'a yerleştirmişti. Hümayun'un şehri geri almak için harekete geçmesine kadar üç ay boyunca Kabil'de kalmıştı. Hümayun, kardeşi Kamran'a Kandahar'ın kendisine bağlanmasını ve Kabil'in de onda kalmasını içeren bir barış teklifi yapıtı. Ayrıca Kamran'ın kızı ile kendi oğlu Ekber'in evlendirilmesini de istediğini bu teklifle beraber iletmişti. Hümayun'un bu girişimine karşın Kamran'ın uzlaşmaz tavrı bir anlaşmayı mümkün kılmamıştı. Kabil için yapılan savaşı Hümayun kesin bir üstünlükle kazanırken Askerî ve Karaca Han yakalanmış, Kamran ise kaçmayı başarmıştı. Kabil için savaş kazanılmış ancak Kamran sorunu devam ediyordu. Hümayun Bayram Han'ı bu sorunla ilgilenmesi için İndus'a kaçan Kamran'ı takip ile görevlendirilmişti. Hümayun İndus'tan dönen kardeşine karşı ilerlemişti. İlk olarak Kamran, Hümayun'un Haydar Muhammed Atabeği idaresinde öncü birliklerine saldırır fakat o mevkiini iyi bir şekilde savunmuştu. Hümayun'un gece yaptığı baskın ile Kamran püskürtülmüştü.⁷⁴ Ancak birkaç gün sonra Kamran ve Afganlar'ın birlikte yaptıkları ani baskın sonucunda Hindal hayatını kaybetmişti (1551). Hümayun kardeşi Hindal'in ölümüne çok üzülmüştü.⁷⁵ O, bu acı olaydan sonra Hazara bölgesinde kışı geçirmek için kamp kurmuş

72 Jouher, s./ p. 138-139.

73 Jouher, s./ p. 151.

74 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 98-100.

75 Bayat, s./ p. 65.

ve kış bitiminde bazı Afgan kabilelerinin desteğini alan Kamran, onun üzerine yürümüştü. Bu hareket esnasında Kamran yakalanmak üzere iken Hindistan'a kaçmıştır. Hümayun ise kardeşi Kamran'a aktif bir şekilde destek veren Afgan Kabilelerini üzerine bir harekât gerçekleştirmişti. Bu sırada Kamran'ın Pencap'ta İslam Şah'tan sığınma talep ettiği ve bu talebinin reddedildiği haberi gelmişti. Gakkhar hâkimi Sultan Adam'dan başka sığınacak yeri kalmayan Mirza Kamran'ın bu amaç ile yola çıktığı sırada Hümayun da Gakkhar'a doğru ilerler ve yolda Kamran yakalanmıştı.⁷⁶ Kamran, Hümayun'a karşı giriştiği faaliyetlerin yansira bu mücadeleler sırasında hayatını kaybeden Hindal'in de ölümünden sorumlu tutulmaktaydı.⁷⁷ O, Hümayun'un danışmanlarının da tavsiyesi üzerine kör edilerek Mekke'ye gönderilir. Böylelikle, Kamran tarafından sürekli bir şekilde devam ettirilen isyan ve çatışma durumu ortadan kalkmıştı. Bu sorunun ortadan kalkmasının ardından, Hümayun, Rohtas kalesine karşı ilerlemiş ve Keşmir'in fethi için bir yol açmayı planlamıştı. Bu planı Hümayun'un beyleri onaylamamış ve Aralık 1553'te Kabil'e geri dönülmüştü.⁷⁸

Hindistan Seferi

Hindistan'da, Hümayun'un tahtını kaybettiği Şir Han 1545'te ölümüne değin yalnızca beş yıl hüküm sürmüştü. Hindu Racputlar'a karşı mücadelesini sürdüren Şir Han, 1545 yılına Hindistan'ın en ünlü ve en güçlü kalelerinden biri olan Kalincar kalesini muhasara ederken hayatını kaybetmiştir.⁷⁹ Şir Han'ın enerjik yönetiminin başarısı, gelir vergisinin ve askerî teşkilatın merkezileştirilmesini öngören tutum ve faaliyetleriydi. Ölümü üzerine Delhi'de tahta oğlu İslam Şah geçmişti. İslam Şah sekiz yıllık hükümdarlık sürecinde, babasının idari reformlarını ve merkezileştirme siyasetini pekiştirememişti. İslam Şah 1553'te öldüğünde Afgan Sur Devleti Pencap, Agra, Delhi, Bengal ve doğu bölgesi olarak bölünmüş bir yapı halini almıştı. Bu yerleri Sur Hanedanı'na mensup beyler

76 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 101-102.

77 Gülbeden, s./ p. 216.

78 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 102.

79 Badaoni, s./ p. s. 482.

ve Şir Han'ın oğulları idare ediyordu. Bu siyasi ortam içerisinde yaşanan kuraklıklarda 1555'in başına kadar Hindistan'da kıtlığın devam etmesine neden olmuştu. Ortaya çıkan hastalıklar ve açlık, birçok insanın ölümüne sebep olmuş ve Afgan yönetiminin sıkıntılarını katlamıştı.⁸⁰

Hümayun, Kabil'den babası Babür Şah'ın Kuzey Hindistan'da gerçekleştirdiği fethi tekrarlamak için harekete geçmişti.⁸¹ Bu sırada İskender Sur 30.000 kişilik bir kuvvet ile kumandanı Tatar Han Kasi'yi Hümayun'u durdurmak üzere görevlendirmişti. Hümayun bu kuvveti karşılamak üzere Mirza Hızır Han Hazara, Lal Bey Bedahşahi, Haydar Muhammed Atabeyi, Mirak Gölab'ı, İskender Han Kazak gibi beylerini ve Bayram Han'ı Lahor'dan düşmana karşı göndermişti. Bu kuvvetler Maçivara nehrine ulaştıkları zaman Tatar Han'ın ve onun 30.000 adamının nehrin karşı kıyısında kamp kurduğunu öğrenmişlerdi.. Askerleri ile birlikte nehri geçen Bayram Han Afganlar ile karşı karşıya gelmişti. Sayı olarak Afganlar karşısında geride olan Hümayun'un kuvvetleri yapılan muharebede okçularının ön plana çıkması ile bu mücadelenin seyrini değiştirmişti. Bayram Han'ın kuvvetleri etkili bir şekilde ok atışları ile düşman ordusuna darbeler vururken, Afgan kuvvetlerinin pek çoğu bu saldırı ile bertaraf edilmişti. Geri çekilmek zorunda kalan Tatar Han'ın kuvvetleri, nehrin kenarında bir köye sığınmışlardı. Afganlar'ın geri çekildikleri bu köyde, kaza sonucu çıkan bir yangın neticesinde düşmanı takip eden Hümayun'un kuvvetleri bunu bir avantaja dönüştürerek ok atışları ile Afganlar'a burada da büyük kayıplar vermişti. Afganlar'ın mağlubiyeti ile sonuçlanan bu mücadele neticesinde çok sayıda fiil ile birlikte birçok ganimet elde edilmişti. Bu zaferin ardından Bayram Han, Hümayun'a kazanılan zaferi haber veren ve İskender Han'a karşı girişilecek sefer için onun, Lahor'dan ayrılmasını tavsiye eden bir mesaj göndermişti.⁸²

80 John, F, Richards, *The New Cambridge History of India; The Mughal Empire*, New York: Cambridge University Press, 1993. s./ p. 11.

81 Richards, s./ p. 12.

82 Bayat, s./ p. 92.

Bayram Han, Maçivara zaferinin ardından, Sirhind'e gelmiş ve burayı da kontrol altına almayı başarmıştı. Ayrıca, bu sırada Hisar Firuze de Hümayun'un egemenliği altına girmişti.⁸³ Padişah tüm askerleri harekete geçirerek Sirhind'e gelmiş ve şehrin kalesinin önünde kamp kurmuştu. Hümayun'un kuvvetleri yalnızca 10.000 kişiden oluşmaktaydı. Kalenin karşısında kamp kuran İskender Han ise savaş hazırlığı kapsamında bir hendek kazdırmıştı. İskender Han yapılacak savaş için yaklaşık olarak bir ayını harcamış, ancak yenilgiden kurutulamamıştı. Savaş fillерinin çoğu ve İskender Han'a ait eşyalar, Hümayun'un askerlerini eline geçmişti. İskender Han ve birkaç adamı Lahor'un dağ eteklerinde bulunan Mankot Kalesi'ne çekilmişti. Tardi Bey, emrindeki askerler ile birlikte Lahor'a tayin edilir. İskender Sultan Kazak Agra'ya, Ali Sultan Şeybani ve diğer beyler Sembel'e gönderilmişti.⁸⁴

Bu savaş neticesinde Kuzey Hindistan'ın yeniden fethi tamamlanmıştır. Hümayun verdiği bu zorlu mücadele sonunda, Delhi'de 15 yıl önce kaybetmiş olduğu tahtına kavuşmuştu. Ancak Hümayun'un Kuzey Hindistan'daki bu ikinci saltanat dönemi kısa sürmüştür. Padişah, Haziran 1556'de Delhi'de kütüphanesinin merdivenlerinden düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından genç oğlu Ekber, Celaleddin Muhammed Ekber unvanı ile tac giyerek tahta çıktı.⁸⁵

Sonuç

Afgan Şir Han'a karşı Hindistan'daki tahtını kaybeden Hümayun'un tahtını geri kazanmak için gösterdiği ilk reaksiyonların başarısız olduğunu görmekteyiz. Bu dönem içerisinde yaşanan sıkıntılar onu çaresiz bir şekilde Safevi Devleti'ne sığınmaya itmişti. Bu durumun ortaya çıkmasında Şir Han'ın baskısı ve Mirza Kamran'ın Hümayun'a karşı almış olduğu tutum belirleyici olmuştur. Şah Tahmasb'ın desteğini kazanmak maksadıyla İran'a doğru yola çıkan Hümayun için bu kararın bir dö-

83 Ray, *Bairam Khan*, s./ p. 118.

84 Bayat, s./ p. 93-94.

85 Richards, s./ p. 12.

nüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bu kararın alınmasında ve Hümayun'un Hindistan'a yeniden bir padişah olarak dönmesinde Bayram Han'ın rolü oldukça önemlidir. Bir Şii olan Bayram Han İran'da Hümayun'a rehberlik etmiş ve yapılan ittifakta rol almıştı. Tahmasb, ülkesine sığınan bu misafiri doğudaki Sünni rakipleri Özbekler ve Afganlar'a karşı kazanılan bir müttefik olarak görmüştür. Hümayun ise Safevi kuvvetlerinin desteği ile Afganistan bölgesinde fetihler yapmak ve daha sonra kaybettiği tahtını geri kazanmak için güç kazanmayı arzu etmekteydi. Bir ittifakın oluşması için en önemli şart Hümayun'un Şiilik'i kabul etmesi idi. Onun, müttefikinin bu şartını gönülsüzde olsa kabul ettiğini görüyoruz. Bu mezhepsel değişim Babür'ün yaptığı gibi bir siyasi hamle olmaktan öteye gitmemişti. Yine de Hümayun'un Şii inancına ve adetlerine büyük bir saygı duyduğunu belirtmek gerekir. O, bu başarılı ittifak ile Şah'ın askerî birliklerini kendi siyasi geleceğini yeniden inşa etmesinde kullanmıştır.

Hümayun'un Tahmasb ile yaptığı ittifak kendi açısından olumlu neticeler doğursa da aynı durum Tahmasb için geçerli olmamıştır. Hümayun Kandahar'ın fethinden sonra Safevi kuvvetlerinin onun için artık bir fayda sağlamayacağını görmüş ve burayı Şah'ın askerlerinden alarak Hindistan'ın fethi için ikinci adımını atmıştı. Hümayun'un Hindistan üzerine yapacağı seferde önündeki en büyük engel Mirza Kamran'dı. Hümayun'un kardeşi ile olan mücadelesine hanedan üyeleri de katılmıştı. Begümler kardeşler arasında zaman zaman arabuluculuğa soyunmuşlar ancak tam olarak başarı sağlayamamışlardır. Onun kardeşi ile yedi yıl süren mücadelesinin zaferle sonuçlanmasında Bayram Han gibi kumandanlarının desteği ve yönlendirmesinin önemi büyüktür. Mirza Kamran'a karşı affedici ve merhametli davrandığını gördüğümüz Hümayun, onu mağlup ettikten sonra artık sonu gelmez isyan girişimlerine nihai olarak son vermek amacı ile kardeşini kör ettirerek, Mekke'ye göndermiştir. Hümayun hareketinin gayesi olan Hindistan'a yöneldiğinde buradaki Afgan devletinin siyasi bölünmüşlüğü ve bölgede yaşanan kuraklık gibi nedenlerden ortaya çıkan birçok sorunun onun işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-tawarikh*, C.I, , trans. G. S. A. Ranking, Delhi: Renaissance Publishing House 1986.
- Bayat, Bayazid, *Tarikh-i Humayun, Three Memoirs of Homayun*, , trans. Wheeler M. Thackston, California: Mazda Publishers 2009.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri*, C.II, Ankara: T.T.K. Yayınları 1947.
- Bıyıktay, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara: T.T.K Yayınları 1991.
- Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidi*, çev.: Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları 2006.
- Ebü'l-Fazl el-Allami, *The Akbarnama of Abu-l Fazl*, Vol. I, , trans. H. Beveridge, Delhi: Ess Esss Publications 1987.
- Galip, Mübarek, *Hindistan'da Türkler*, haz. Saadettin Y. Gömeç, Ankara: Berikan Yayınevi 2013.
- Gülbeden, *Hümayunname*, 2. Baskı, çev.: Abdürrap Yelgar, Ankara: T.T.K. Basımevi 1987.
- Hooja, Rima, *A History Of Rajasthan*, New Delhi: Rupa Co., 2009.
- İslam, Riazul, *İndo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire And Iran*, Tahran: Ripon Printing Press 1970.
- Jauher, *Tezkereh Al Vakiat*, , trans. Charles Stewart, London: Printed for the Oriental Translation 2009.
- Kaan, Oktay, "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümayun Şah", Transkripsiyon: Bilal Koç, *Tarih Okulu Dergisi*, 12 (İzmir 2012), s./ p. 221-233.
- Konukçu, Enver "Babürlüler; Hindistan'daki Temürlüler", *Türkler Ansiklopedisi*, VIII (Ankara 2002), s./ p. 744-760.
- Konukçu, Enver, "Babür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1994), s./ p. 395-396.
- Konukçu, Enver, "Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVIII (Ankara 1998), s./ p. 481-483.
- Mitchell, Colin P., *The Prattice of Politics in Safavid İran*, London: I. B. Tauris 2012.

- Oruç, Cihan ve Mehmet Dağlar, "Tahmasb-Humayun İttifakında Şiilik'in Rolü", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, VI, 3 (2016), s.665-670.
- Özcan, Azmi, "Şir Şah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (İstanbul 2009), s./ p. 179.
- Prasad, Iswari, *The Life and Times of Humayun*, Calcutta: Orient Longman Ltd 1955.
- Prawdin, Michel, *The Builders of The Mogol Empire*, London: George Allen & Unwin Ltd, 1963.
- Ray, Sukumar, *Bairam Khan*, Karachi: University of Karachi Institute of Central and West Asian Studies 1992.
- Ray, Sukumar, *Humayun in Persia*, Kolkata: The Asiatic Society 2002.
- Richards, John F., *The Mughal Empire*, Vol. 5, Cambridge University Press 1995.
- Robinson, Francis, *The Mughal Emperors*, London: Thames & Hudson Ltd 2007.
- Singh, Nagendra K., "Humayun", *Encyclopedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh*, II (New Delhi 2001), s./ p. 600-602.
- Streusand, Douglas E., *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlüleri*, çev.: Bahar Fırat, İstanbul: Ufuk Yayınları 2013.
- Yiğit, H. Çalım, *XVI. Yüzyılda Kandahar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.